प्रजापतिर्वैश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा।विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्

उषसः पूर्वा अध यद्व्यूषुर्महद्वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः।

व्रता देवानामुप नु प्रभूषन्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०१

यत्- यदा। पूर्वाः- प्राचीनाः। उषसः- विद्याः। व्यूषुः- विशेषेण प्रकाशं गताः। उष दाहे। तदा। अक्षरम्- अविनाशी। गोः पदम्- चिद्रश्मीनामायतनभूत आत्मा सूर्यः। वि- विशेषेण। जज्ञे- प्रादुर्भूतः। देवानाम्- देवतानाम्। व्रता- धर्मान्। नु- क्षिप्रम्। प्रभूषन्- मण्डयन्। उप- उपासक उपनयति। देवानाम्। महत्। असुरत्त्वम्- माहात्म्यम्। एकम्॥१॥

मो षू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः।

पुराण्योः सद्मनोः केतुरन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०२

अग्ने- पावक सत्क्रतो। पूर्वे- प्राचीनाः। पदज्ञाः- मार्गज्ञाः। पितरः- पूर्वपुरुषा अस्मदाचार्याः। देवाः। अत्र। नः- अस्मान्। सु- सुष्ठु। मो जुहुरन्त- मा हिंस्युः। हृ प्रसह्यकरणे। पुराण्योः- प्राचीनयोः। सद्मनोः- सदनयोर्द्यावापृथिव्योः। अन्तः। केतुः- प्रज्ञा भवति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥२॥

वि मे पुरुत्रा पतयन्ति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पूर्व्याणि।

समिद्धे अग्नावृतमिद्वदेम महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०३

पुरुत्रा- बहवः। मे- मम। कामाः। वि- विविधम्। पतयन्ति- सरन्ति। पूर्व्याणि- पूर्वकालत आगतानि एषणानि। शमि- शमे शान्तभावनायाम्। दीद्ये- दीपयामि। हव्यरूपेण दद्मीति भावः। अग्नौ- एवं पावके सर्वभूतहितक्रतौ। समिद्धे- सम्यगुद्दीपिते। ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतधर्मम्। वदेम- ब्रूम। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥३॥

Dr. Rangaji

समानो राजा विभृतः पुरुत्रा शये शयासु प्रयुतो वनानु।

अन्या वत्सं भरति क्षेति माता महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०४

पुरुत्रा- बहुषु देशेषु। समानः- साधारणः। राजा- स्वाम्यग्निः। विभृतः- विशेषेण धृतः। शयासु- वेदिकासु। शेते। वना- अरण्यानि। अनु। प्रयुतः- विभक्तः। अन्या- द्यौः। वत्सम्- वत्सभूतमग्निम्। भरति- धरते। माता- पृथिवी। क्षेति- निवासयति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥४॥

आक्षित्पूर्वास्वपरा अनूरुत्सद्यो जातासु तरुणीष्वन्तः।

अन्तर्वतीः सुवते अप्रवीता महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०५

पूर्वासु- जीर्णास्वोषधीषु। आक्षित्- आवर्तमानः। अपराः- नव्या ओषधीः। अनूरुत्- अनुरुन्धन्। सद्यो जातासु- क्षणेनोत्पन्नासु। तरुणीषु- बालिकास्वोषधीषु। अन्तः- निहितो भवति। अप्रवीताः- अप्रावृताः। आवारकरहिता इति भावः। अन्तर्वतीः- गर्भवत्यः। सुवते- फलपुष्पादिकमुत्पादयन्ति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥५॥

शयुः परस्तादध नु द्विमाताबन्धनश्चरति वत्स एकः।

मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०६

परस्तात्- प्रलयकाले। शयुः- शयानः। अध- अथ। नु- क्षिप्रम्। द्विमाता- सृष्टिकाले द्यावापृथिव्यौ निर्माय। अबन्धनः- मुक्तः सन्। एकः। वत्सः। चरति। मित्रस्य- स्नेहाधिदैवतस्य। वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य। ता- ताः। व्रतानि- नियतयः। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥६॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राळन्वग्रं चरति क्षेति बुध्नः।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०७

Dr. Rangaji

द्विमाता- द्यावापृथिव्योर्निर्माता। विदथेषु- यज्ञेषु। होता- अग्निभूतः। सम्राट्- राजा। अन्वग्रम्- दिवि। बुध्नः- मूलभूतः। चरति। रण्यवाचः- रमणीयवाच उपासकाः। रण्यानि- रमणीयभावनानि। प्र- प्रकर्षेण। भरन्ते- धारयन्ति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥७॥

शूरस्येव युध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत्।
अन्तर्मतिश्चरति निष्षिधं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०८

शूरस्येव- वीरस्येव। युध्यतः- योद्धुः। अन्तमस्य- अन्तिक आगतस्याग्नेः। आयत्- आगतः। विश्वम्- सर्वः शत्रुगणः। प्रतीचीनम्- पराङ्मुखः। ददृशे- दृश्यते। मतिः- मनने स्थिता। अन्तः। चरति। गोः- रश्मेः। निष्षिधम्- यन्नितरां सेधति शास्ति तत्। वृत्रहिंसिका दीप्तिः। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥८॥

नि वेवेति पलितो दूत आस्वन्तर्महाँश्चरति रोचनेन।
वपूंषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.०९

पलितः- पालयिता। दूतः। आसु- ओषधीषु। अन्तः। महान्- महात्मा। रोचनेन- प्रकाशेन। वेवेति- व्याप्य वर्तते। चरति। वपूंषु- रूपाणि। बिभ्रत्- धारयन्। नः- अस्मान्। अभि- आभिमुख्येन। वि चष्टे- विशेषेण पश्यति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥९॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पाथः प्रिया धामान्यमृता दधानः।
अग्निष्टा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१०

प्रिया- प्रियाणि। धामा- सदनानि। अमृता- अमृतानि। दधानः- धारयन्। विष्णुः- व्यापनशीलः परमात्मा। गोपाः- रक्षकः। परमम्। पाथः- पदम्। पाति- रक्षति। ता- तानि। विश्वा- सर्वाणि। भुवनानि। अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुः। वेद- जानाति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१०॥

नाना चक्राते यम्या३ वपूंषि तयोरन्यद्रोचते कृष्णमन्यत्।

Dr. Rangaji

श्यावी च यदरुषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.११

यम्या- यमे अहोरात्रे। नाना- नानाविधानि। वपूंषि- रूपाणि। चक्राते- अकुरुताम्। तयोः- अहोरात्रयोः। अन्यत्- अहः। रोचते- प्रकाशते। अन्यत्। कृष्णम्- अन्धकारमयमेव भवति। श्यावी- कृष्णवर्णा। च। अरुषी- प्रकाशवर्णा च। स्वसारौ- भगिन्यौ एव भवतः। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥११॥

माता च यत्र दुहिता च धेनू सबर्दुघे धापयेते समीची।

ऋतस्य ते सदसीळे अन्तर्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१२

माता- जननी पृथिवी च। यत्र। दुहिता- दूरे निहिता द्यौः। च। धेनू- गावौ। सबर्दुघे- दोग्ध्र्यौ। समीची- सङ्गते। धापयेते- पाययेते। ते- द्यावापृथिव्यौ। ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य। सदसि- सदने भवतः। अन्तः- ममान्तर्हृदये। ते। इळे- स्तौमि।महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१२॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः।

ऋतस्य सा पयसापिन्वतेळा महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१३

अन्यस्याः- पृथिव्याः। वत्सम्- शाबमग्निम्। रिहती- वात्सल्येन लिहती। मिमाय- द्यौः मेघैर्ध्वनिं करोति। धेनुः- गोभूता द्यौः। कया। भुवा। ऊधः- मेघरूपं स्वकीयमूधः। नि दधे- जलेन निहितमकरोत्। सा। इळा- पृथिवी। ऋतस्य पयसा- वृष्ट्युदकेन। अपिन्वत- सिक्ता भवति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१३॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वपूंष्यूर्ध्वा तस्थौ त्र्यविं रेरिहाणा।

ऋतस्य सद्म वि चरामि विद्वान्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१४

Dr. Rangaji

पद्या- चरणीया पृथिवी। पुरुरूपा- बहुरूपिणी। वपूंषि- मनुष्यादीनां देहान्। वस्ते- निवासयति। त्र्यविम्- वत्समग्निम्। रेरिहाणा- लिहती। ऊर्ध्वा- उत्कृष्टा। तस्थौ। विद्वान्- एतज्जानन्। ऋतस्य सद्म- यज्ञसदने। वि चरामि। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१४॥

पदे इव निहिते दस्मे अन्तस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत्।

सध्रीचीना पथ्या३ सा विषूची महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१५

पदे इव- चरणीये। दस्मे- दर्शनीये अहोरात्रे। अन्तः- नभस्यन्तः। निहिते- स्थापिते। तयोः- अहोरात्रयोः। अन्यत्- एका निशा। गुह्यम्- गूढा। अन्यत्- अन्यदहः। आविः- प्रकाशितम्। सध्रीचीना- अहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपः। पथ्या- मार्गः काल इति भावः। सः- असौ। विषूची- नानागतिर्भवति। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१५॥

आ धेनवो धुनयन्तामशिश्वीः सबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः।

नव्यानव्या युवतयो भवन्तीर्महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१६

अशिश्वीः- अबालिशाः। सबर्दुघाः- शोभनदोग्ध्र्यः। शशयाः- नभसि शयानाः। अप्रदुग्धाः- इदानींतनपर्यन्तं दोहरहिताः। नव्यानव्याः- अभिनवाः। युवतयः- तरुण्यः। भवन्तीः। धेनवः- गावो मेघाः। आ धुनयन्ताम्- आदुहन्तु। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१६॥

यदन्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः।

स हि क्षपावान्स भगः स राजा महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१७

वृषभः- वर्षक इन्द्रः। अन्यासु- अन्यासु दिक्षु। रोरवीति- मेघैर्गर्जति। सः। अन्यस्मिन्। यूथे- दिशां बृन्दे। रेतः- उदकम्। नि दधाति- वर्षति। सः। हि- खलु। क्षपावान्- उदकक्षेप्ता। सः। भगः- सुभगः। सः। राजा- स्वामी। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१७॥

वीरस्य नु स्वश्व्यं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः।

Dr. Rangani

षोळ्हा युक्ताः पञ्चपञ्चा वहन्ति महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१८

वीरस्य- इन्द्रस्य। स्वश्व्यम्- शोभनप्राणसम्पत्तिम्। जनासः- जना वयम्। नु- क्षिप्रम्। प्र- प्रकर्षेण। वोचाम- वदाम। अस्य- एतं महिमानम्। देवाः। विदुः- जानन्ति। षोळ्हा युक्ताः। पञ्च पञ्च। आ वहन्ति। तत्त्वतः षड्ऋतवो भवन्ति। तान् मनुष्या हेमन्तशिशिरयोर्धर्मभेदस्य सूक्ष्मत्त्वात् पञ्च बुध्यन्त इति वेङ्कटः। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१८॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.१९

देवः- द्योतनशीलः। त्वष्टा- तनूकर्ता। सविता- प्रेरकः सूर्यः। विश्वरूपः- सर्वरूपः। प्रजाः- जनान्। पुरुधा- बहुधा। जजान- सृजति। पुपोष- पोषयति च। इमा- एतानि। विश्वा- सर्वाणि। भुवनानि। अस्य- एतस्यैव। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥१९॥

मही समैरच्चम्वा समीची उभे ते अस्य वसुना न्यृष्टे।

शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.२०

मही- महत्यौ। समीची- सङ्गते। चम्वा- द्यावापृथिव्यौ। इन्द्रः। सम्- सम्यक्। ऐरयत्- प्रेरयति। उभे ते- द्यावापृथिव्यौ। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। वसुना- तेजसा। न्यृष्टे- व्याप्ते। वसूनि- सम्पदः। विन्दमानः- लभमानः। वीरः- इन्द्रः। शृण्वे- श्रूयते। महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥२०॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.२१

इमाम्- एताम्। च। नः- अस्माकम्। पृथिवीम्- भूमिम्। विश्वधायाः- सर्वधारक इन्द्रः। हितमित्रः- प्रियहितकरः। राजा न- नृप इव। उप क्षेति- उपवसति। पुरःसदः- पुरोगामिनः।

Dr. Rangaji

शर्मसदः- मङ्गळकारिणः। वीराः- तस्य गणाः। न- सम्प्रति चरन्ति।

महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥२१॥

निष्षिध्वरीस्त ओषधीरुतापो रयिं त इन्द्र पृथिवी बिभर्ति।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकम्॥ ३.०५५.२२

ओषधीः- ओषधयः। उत- अपि च। आपः। ते- तव। निष्षिध्वरीः- नितरां त्वत्कर्तृकसिद्धिमत्यः। इन्द्र- परमेश्वर। पृथिवी- भूमिः। ते- तव। रयिम्- सम्पदम्। बिभर्ति- धारयति। ते- तव। सखायः। वामभाजः- कल्याणसम्भक्तारः। स्याम- भवेम।

महद्देवानामसुरत्त्वमेकम्॥२२॥

Dr. Rangani